Luc Tournier herlezen

De wereld van Chris Engels

Hij publiceerde ruim een dozijn gedichten- en verhalenbundels, was een fervente briefschrijver, een nauwgezette huisarts, musicus van niveau, als sportman winnaar op internationale schermtoernooien, zijn schilderijen werden in eigen land en ver daarbuiten geëxposeerd, hij ontpopte zich als kenner van het Indiaanse verleden van het eiland en was enthousiast organisator op diverse terreinen. Deze 'octopus' - de aanduiding is van Albert Helman - was natuurlijk dokter Chris J.H. Engels, in 1907 in Rotterdam geboren maar sinds 1936 tot aan zijn plotselinge dood ten gevolge van een verkeersongeval in 1980 verbonden met zijn tweede vaderland Curaçao.

Door Wim Rutgers

Op initiatief van mr. J. Saleh, prof.dr. J.J. Oversteegen en prof.dr. H. Hoetink besteedde dr. Aart G. Broek, bijgestaan door drs. Verele Ghering-Engels, ruim een jaar van zijn leven aan een inventariserend bibliotheek- en archiefonderzoek naar Engels' literaire en kunstzinnige nalatenschap. Het resultaat is een ruim honderd pagina's tellend boekwerk *Chris.J.H. Engels: proeve van een dossier*, dat door de Fundashon Pierre Lauffer en de bibliotheek van de Universiteit van de Nederlandse Antillen gezamenlijk werd uitgegeven.
Het onderzoek naar leven en werk van de markante persoonlijkheid Chris Engels, die in de literatuur vooral bekend is onder het aan de achternaam van zijn moeder ontleende pseudoniem Luc Tournier, vond plaats tussen augustus 1995 en december 1996, en leverde een primaire bibliografie van ongeveer vierhonderd nummers en een secundaire van ruim zeshonderd vermeldingen op. Overigens herpubliceerde Engels nogal eens gedichten onder een andere titel of voorzag hij eerder gepubliceerde gedichten later alsnog van een titel. Dat is door Broek niet nagezocht zodat het vierhonderdtal wat geringer wordt. Broek geeft evenmin aan welke verhaalfragmenten eerder het licht zagen. Dat soort zaken behoeft nog aanvulling in de dossierproeve.
De omvang van Luc Tourniers literaire werk is bepaald niet gering, maar tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat hij als schrijver op dit moment nagenoeg vergeten is.

"De gehele voorpagina van Konings Papegaai bestond uit een enorm web met in het centrum een Gomez, als spin vermomd en bereid om een in een hoekje weggedrukt ventje, en zekere Engels, op te peuzelen." (<u>Klein Venetië</u> p. 155)

VERGETEN
Dat zijn prachtige woonhuis Stroomzigt, dat hij samen met zijn vrouw Lucila Engels restaureerde, momenteel te koop staat illustreert de vergetelheid. Zijn huis was bij zijn leven als een museum, met zijn schilderijen, beeldhouwwerken en enorme bibliotheek. Maar de man die in 1948 het Curaçaos Museum dat op zijn initiatief tot stand was gekomen, opende, zal geen eigen museum ten deel vallen. Dat is betreurenswaardig.
In zijn inleiding op de inventarisatie stelt Aart Broek zich drie vragen: naar de Nederlandse wortels van Chris Engels, de weerklank van Engels' vele activiteiten en denkbeelden in de contemporaine Nederlandse en Antilliaanse maatschappij, en ten derde naar de duurzaamheid en reikwijdte van dit alles na zijn onverwachte dood. Zo'n brede probleemstelling valt natuurlijk niet in vijfentwinig bladzijden te beantwoorden: Broeks essay is slechts een aanzet, zoals ook de inventaris als aanzet bedoeld was (is) om na te gaan wat de (on)mogelijkheden zijn om tot een monografie of zelfs biografie van Chris Engels te geraken. Maar het ziet er op dit moment niet naar uit dat Broeks pilot-onderzoek een vervolg zal krijgen! Ook dit is betreurenswaardig.
Ooit was een onderzoek naar Engels' tijdschrift *De Stoep* al een heel eind op weg, maar het werd stopgezet. Ook dit...

CREOLISERING
Chris Engels werd in 1936 als jonge Nederlandse arts uitgezonden naar De West, ten behoeve van de missie, maar hij opende al gauw een eigen huisartspraktijk. Hij was tijdens zijn Leidse studententijd al actief geweest op literair gebied - het zijn de literaire activiteiten die ik wil volgen - maar zijn vertrek naar Curaçao deed hem besluiten de net tevoren gepubliceerde dichtbundel <u>Verzen en penitentie</u> geheel op te kopen om deze 'zonde' zijn nieuwe patiënten te besparen. Het zal dan ook tot 1940 duren, het moment dat ook Nederland in de Tweede Wereldoorlog betrokken raakt, eer Engels zich weer publiekelijk tot de literatuur wendt, dit keer met het bekende tijdschrift *De Stoep* dat van 1940 tot 1951 in drie series onregelmatig verschijnt.
Vanaf dit moment timmert Luc Tournier niet aflatend aan de Curaçaose weg met bijdragen in talrijke tijdschriften en in veelal in eigen beheer uitgegeven afzonderlijke werken. Al in 1941 publiceert Engels onder zijn pseudoniem Luc Tournier weer een bundel poëzie, *Kleine Curaçao Verzen*, die in de volgende decennia door meer dan tien uitgaven gevolgd zal worden.

VERNEDERLANDSING
Chris Engels arriveert op Curaçao op het hoogtepunt van de vernederlandsing. De *Beurs- en Nieuwsberichten* is net opgericht, het mulo-onderwijs is geheel naar Nederlands model gevormd, in het jaar van zijn aankomst wordt het gebruik van het Papiamento uit het onderwijs verbannen, de Shell is machtiger dan ooit, het verzet tegen de dominantie van de Nederlandse taal en leefwijze is naar de periferie gedrongen, de Papiamentstalige eens zo invloedrijke moralistische missie-feuilletons stonden op het punt van doodbloeden, terwijl vernieuwing van literatuur in deze taal nog op zich liet wachten. Engels trof een gesegmenteerde samenleving aan, waarin wit zo niet synoniem was aan (invloed)rijk, zwart in elk geval het tegenovergestelde inhield.
Hoe gemakkelijk was het voor Engels geweest zich aan de uitgezonden 'tropenadel' te conformeren, van hem werd in feite niets anders verwacht. Maar hij deed het niet en haalde zich daarmee volgens Albert Helman het onbegrip van de 'achter materiële en mentale hekken' levende Nederlanders op de hals. Het tweede gedicht dat Tournier in *De Stoep* publiceerde was het kreupeldichtje over een aan t.b.c. gestorven zwart jongetje.
De eerste op Curaçao uitgegeven bundel, *Kleine Curaçao Verzen* bevat gedichten over het eiland, dwars tegen elke literaire mode van die jaren in, en drie jaar voordat Pierre Lauffer *Patria* publiceerde. Een bundel die overigens door Luc Tournier in zijn tijdschrift serieus besproken werd in een tijd dat er nog geen recensietraditie bestond, en zeker niet voor Papiamentstalig werk. Of die nogal cryptische recensie nu positief of negatief voor de jonge Lauffer uitviel, daarover is al zoveel gediscussieerd, hier geldt dat een dergelijke recensieactiviteit door een Nederlander als zodanig al een revolutionaire daad is. Al in 1942 wijdde Luc Tournier een beschouwing aan de literaire traditie van het eiland, waarin hij naast aandacht voor de Spaanstalige dichters van het einde van de vorige eeuw en Cola Debrots *Mijn zuster de negerin* volop aandacht besteedde aan orale, Papiamentstalige literatuur door het culturele belang van de yaya, de orale liederenschat, de tumba en de Compa Nanziverhalen te bespreken. Niets over alle moralistisch-religieuze liefde-wraak-bekering bevattende novelawerkjes, wel over wat van werkelijk belang was!
In zijn tijdschrift *De Stoep* dat weliswaar gedurende zijn hele bestaan de ondertitel 'Nederlands periodiek' bleef voeren, kregen na de Nederlanders in de diaspora vervolgens passanten en eveneens jonge Antillianen een kans om te publiceren. Zouden we zonder *De Stoep* de gedichten van Oda Blinder, haar broer Charles Corsen en van Tip Marugg bezitten? De Nederlands-Antilliaanse literatuur zou er zonder Engels' tijdschrift beslist anders hebben uitgezien.

Zo beschouwd was Chris Engels een progressieve en centrale factor in het laat-koloniale Antilliaanse culturele leven van de jaren veertig. Maar met de postkoloniale autonomie wordt Tourniers gedachtengoed steeds meer naar de periferie verwezen. Zijn grootse concept van de Antillen als Nederlandse springplank naar Zuid-Amerika wordt door de in 1948 opgerichte Nederlandse Sticusa verworpen. Chris Engels haalt Cola Debrot naar Curaçao om er een tentoonstelling te begeleiden. De beide huisartsen blijken een diametraal tegenovergestelde visie op de wenselijke culturele ontwikkeling en samenwerking te hebben. In de strijd om het leiderschap van het Cultureel Centrum Curaçao lijdt de Nederlander Engels een pijnlijke nederlaag. Een hard gelag als je na tien jaar van onophoudelijke activiteit door een nieuwbakken repatriant naar huis gestuurd wordt.
Cola Debrots 'cultureel wantrouwen' tegen Engels' zienswijzen moet gezocht worden in wijdere verhoudingen van dekolonisatie. In dit verband is het geschrift van Albert Helman: *Suriname aan de tweesprong* (1945) wellicht verhelderend. Helman en Debrot die vaak zover uiteenliepen in mening, ontmoetten hier elkaar in hun verzet tegen Nederlands restauratieve invloeden en hun pleidooi voor een opbouw van de eigen krachten. Maar de Surinamer Albert Helman zou vanuit dezelfde ruime optiek uiteindelijk heel anders oordelen over Engels' positie op Curaçao:
"Chris is in zijn omgeving nog steeds een eenling en - zoals dit meestal in cultuurarme 'ontwikkelingslanden en -landjes' gaat - daar nog altijd een vreemdeling, een 'macamba'. Hiertegen helpen geen decenniën tropenzon, geen toewijding of visie, arbeid noch trouw. (...) Wie <u>begrijpt</u> hem daar?" (<u>Luc Tournier 70</u>, p. 25)
Tournier wachtten meer teleurstellingen in zijn tweede vaderland. *De Stoep* dat een kleine subsidie ontving wordt dat geldbedrag van honderd gulden ontnomen als in 1950 het Papiamentstalige *Simadán* verschijnt - wat Engels doet besluiten het tijdschrift definitief op te heffen. De door hem voorgestane en door zijn Antilliaanse adepten omarmde literaire ontwikkeling wordt door René de Rooy in *Simadán* bestreden als 'op de kop op het slappe koord van de literaire experimenten te dansen' in plaats van 'stevig voort te stappen op de bodem van de traditionele literatuur'. De redactie weigert een door Engels aangeboden Papiamentstalige bijdrage...
Jongeren als Luis Daal en Pierre Lauffer die beiden in *De Stoep* publiceerden, zullen voortaan de landstaal kiezen voor hun creativiteit. De geslagen wonden zijn zo diep dat Engels in 1955 geen behoefte meer voelt aan Cola Debrots *Antilliaanse Cahiers* deel te nemen.

KRUISPUNT
In het literaire kwartaalschrift *Kruispunt* beschrijft Jaap Oversteegen in "Twee soorten cultuurbevordering: Chris Engels en Cola Debrot" de controverse tussen de twee cultuurbevorderaars tot in details. Zijn conclusie luidt dat Chris Engels en Cola Debrot beiden op het juiste ogenblik op het Curaçaose culturele toneel verschenen, waarbij Engels het instrument van een nieuwe intellectuele klasse heeft helpen scheppen waarmee Debrot de toekomst in kon gaan.
Het belang van Engels ligt dan ook in een bepaalde laat-koloniale ontwikkelingsfase van de Nederlands Antilliaanse cultuur, 'het schemergebied tussen kolonialisme en autonomie', dat in de terugblikkende briefwisseling van 1971 en 1972 tussen Chris Engels en de journalist-schrijver Johan van de Walle, verzameld in *Klein Venetië; Curaçao in vroeger dagen* (1990) zo mooi tot uitdrukking komt. In dat prachtige boek is Engels' brief die hij aan Cola Debrot wijdt, de langste van de zestien - en dat is niet voor niets.
Als Engels in het midden van de jaren vijftig met nieuwe plannen op de proppen komt, dit keer een universiteit als regionaal centrum van wetenschap, waarbij hij in feite nog steeds de oude gedachte van die springplankfunctie van het eiland omhelst, krijgt hij (opnieuw) geen voet aan de grond.
Toch is er in de brief van 1972 weinig van rancune te bespeuren, hooguit een element van achteraf gelijk halen als hij opmerkt dat hij, Engels dus, Cola Debrot bij zijn naoorlogse plannen betrok en dat doktoor Da Costa Gomez eens opmerkte dat het niet goed ging met de cultuur omdat Chris Engels te veel naar Cola Debrot zou luisteren:
*"Als een soort boerenjongen uit de grote stad gooide ik knuppels in het hoenderhok,
want ik was nu eenmaal van een andere aard." (<u>Klein Venetië</u>, p. 111)*
Toch blijkt wel dat de oorspronkelijke controverse ook nu nog recht overeind staat.
Toen Cola Debrot zich na de opstand van 30 mei 1969 in een toespraak tot het volk richtte, schoten zijn woorden tekort, volgens Engels:
"De gouverneur. Hij had geen woord. Geen Debrot-woord ... dat het hart van de gemeenschap kon treffen en ons allen binden. Waartoe dient nog de literatuur, als zij in het kritieke ogenblik niet vermag te scheppen?" (<u>Klein Venetië</u>, p. 114)
Maar in dezelfde brief staat de klassieke zin die Debrots afscheid van Curaçao in 1970 karakteriseert: "De eenzaamheid schreeuwde hoorbaar van de daken." En daar klinkt medegevoel, geen leedvermaak in door.

De verschillen in persoonlijkheid en inzicht kwamen van Cola Debrots kant nog vrij onschuldig aan bod in *Bokaal aan de lippen* (1950), waarin hij dokter Bengels, die zich zo graag gewichtig voordoet, laat wensen dat iedereen hem zal beschouwen als dè grootste kunstenaar van alle eeuwen.
Veel venijniger, alhoewel waarschijnlijk niet zo bedoeld, klonk het 'horror vacui' dat Debrot aan Engels toedichtte en waarop deze niet voor niets ettelijke keren terugkwam. Engels gebruikt het 'horror vacui' - de angst voor de leegte - voor zijn intense verdriet als zijn eerste vrouw mét hun kind sterft in het kraambed. (*Klein Venetië* p. 195). Hoe diep de pijn en het verdriet omtrent dit sterven van vrouw en kind zijn geweest, blijkt wel uit enkele aangrijpende fragmenten in de verhalenbundel *De papegaaien sterven* (1977). Dat Cola Debrot de organisatorische en artistieke dadendrang van Engels met dezelfde metafoor karakteriseerde, moet deze bijzonder pijnlijk hebben getroffen.
Dan is er nog het voor Cola Debrot ongewoon scherpe gedicht 'Sagesse', in *Tirade* van april 1958, nota bene ter gelegenheid van Engels' vijftigste verjaardag. Wat van al het concipiëren, componeren en repareren, van al die culturele bemoeienissen, overblijft is niets anders dan ijle rook, de allerijlste rook... heet het daar. En zo moet Engels het in zijn latere leven ook gevoeld hebben, en een prettig gevoel was dat niet!

GOLF
In een voorafje bij *Klein Venetië* bespeurt Jos de Roo in 1990 een golfbeweging in de Luc Tournier waardering: "Hij rust voor altijd op Curaçao en wordt daar nu ook algemeen als een der hunnen gezien." Aart Broek begint zijn introductie met de postzegel die in 1996 aan Chris Engels gewijd was als persoon die zich voor de Antilliaanse gemeenschap verdienstelijk heeft gemaakt. Maar verder ziet hij toch vooral de minkanten in de waardering omdat het literaire werk van Luc Tournier in de Antillen zomin als in Nederland in de officiële canon heeft weten door te dringen. Luc Tournier is een vergeten auteur, in het literatuuronderwijs op de middelbare scholen én daarbuiten. Al jaren.
Toen Luc Tournier in 1977 zeventig jaar werd, besteedde Laurens van Crevelen van uitgeverij Meulenhoff aandacht aan hem door de bundel *Luc Tournier 70*, die overigens voor het grootste deel door Engels zèlf werd gevuld, door een keuze uit de poëzie van de jaren 1948 tot 1977 onder de titel *Geen droom, maar eeuwige verte* en door middel van de verhalenbundel *De papegaaien sterven*. Maar dat is al weer meer dan twintig jaar geleden. In 1980 volgde een herdruk van de poëziebundel *Doffe Orewoed* en nog in 1989 werd een twaalftal gedichten van Tournier opgenomen in de verzamelbundel *Spiegel van de surrealistische poëzie in het Nederlands*. Dat is het dan.
Er zou toch een kleine keuze uit zijn gedichten en vooral uit zijn verhalen ten dienste van het onderwijs gemaakt kunnen worden. Ik denk daarbij met name aan de ontroerende fragmenten over de dood van zijn vrouw en kind, en vooral over leven en sterven van zijn beschermelinge Oda Blinder.

TUSSENFIGUUR
Aart Broek bracht zijn inleiding op leven en werk van Chris Engels, die hij nu in een uitgebreide vorm aanbiedt, al in 1996 op een in het Belgische Namen georganiseerd colloquium, dat gewijd was aan 'tussenfiguren'. Chris Engels kan inderdaad als een dubbele tussenfiguur gezien worden, een persoon levend en werkend in een overgangstijdperk van kolonialisme naar autonomie én als migrant die vanuit de ervaring in het moederland wortel wilde schieten in een tweede vaderland, waarvoor hij onvoorwaardelijk en definitief gekozen had.
Cola Debrot heeft inmiddels terecht zijn Verzameld Werk en een prachtige biografie van Jaap Oversteegen. Het zal Chris Engels / Luc Tournier wel nooit beschoren zijn, al zou hij met zijn markante persoonlijkheid vanuit die dubbele optiek er interessant genoeg voor zijn en er zeker recht op hebben.

Aart G. Broek: Chris J.H. Engels: proeve van een dossier. Willemstad: Bibliotheek van de Universiteit van de Nederlandse Antillen & Fundashon Pierre Lauffer 1997 106 pagina's ISBN 90904 4 028 X

J.J. Oversteegen: 'Twee soorten cultuurbevordering: Chris Engels en Cola Debrot' Verschenen in het Belgische in Brugge uitgegeven tijdschrift <u>Kruispunt</u> Jaargang 36, nr. 161, juni-september 1995, p. 199-224